

Р.І. Лесюк, Б.К. Котлярчук, Я.В. Бобицький

*Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я.С. Підстригача НАН України,
Національний університет "Львівська політехніка",
м. Львів, Україна*

ФОРМУВАННЯ НАНОЗЕРНИСТИХ ТОВСТИХ ПЛІВОК СРІБЛА ЯК СТРУМОПРОВІДНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ДРУКОВАНИХ ПЛАТ

Протягом останнього десятиріччя метод струменевого друку електронних плат наночастинками металів пройшов шлях від концептуальної ідеї до технології на порозі впровадження. Основними матеріалами, що забезпечують струмопровідну функцію у так званих "наночорнилах" є срібло та мідь, методи пост-обробки яких істотно різняться внаслідок різної хімічної стійкості цих металів. Серед таких методів найефективнішими виявили себе термічне спікання, лазерне спікання, які використовуються для срібних наночастинок і детальніше представлені у попередніх роботах [1, 2], а також фотонне спікання, що дає змогу за короткі проміжки часу спікати мідні частинки.

У даній роботі представлено результати досліджень змін у структурі товстих плівок, сформованих спіканням наночастинок срібла – поки єдиного металу, що задовольняє технологію з позиції "ціна/якість/електропровідність". Як відомо, при зменшенні розмірів зерна нанокристалічних матеріалів, зокрема металів і їх сплавів (Cu, Pd, Fe, Ni), знижується питома електропровідність плівки.

Струмопровідні товсті плівки срібла формувались нанесенням колоїду срібла із середнім розміром частинок ≈ 9 нм на підкладки із наступною термічною обробкою в печі відпалу. Показано, що питома електропровідність сформованих зразків струмопровідних доріжок у вигляді товстих плівок срібла на початку спікання є незначною і зростає із збільшенням тривалості спікання та температури спікання. Було встановлено, що після ≈ 60 хвилин спікання електропровідність зразків перестає зростати (рис. 1), а на часовому відрізку 60–120 хвилин спостерігалось незначне зниження електропровідності, що пов'язано із станом поверхні, яка модифікується в атмосфері повітря під час спікання. Динаміка зміни мікротвердості в загальному відповідає кривим зміни питомої електропровідності (рис. 2.). Мікротвердість зразків, що спікались при оптимальних режимах з огляду на електропровідність, становила 0.87 ГПа. Показано, що на відрізку 250–300 °С мікротвердість зростає без значного зростання питомої електропровідності.

Методами скануючої електронної мікроскопії (СЕМ) та рентгенодифракції досліджено зміну середнього розміру зерна в залежності від температури та тривалості спікання. Показано, що на поверхні плівки розмір зерна більший (СЕМ) за середній по об'єму і складає 50–130 нм після спікання при 150 °С і 100–250 нм після спікання при 300 °С (тривалість обробки 60 хв). Результати

рентгено-дифракційного вимірювання (досліджувались положення дифракційних максимумів відбиття, періоди ґратки, розміри кристалітів і напруження) показали зростання розміру зерна при зростанні температури спікання частинок срібла (рис. 3.), а також появу оксидної фази після тривалої термообробки плівки. Фазовий склад визначали методом рентгенівського фазового аналізу на рентгенівському дифрактометрі ДРОН-3.0 (монохроматичне $\text{CuK}\alpha$ -випромінювання, фокусування за схемою Брегга – Бретано).

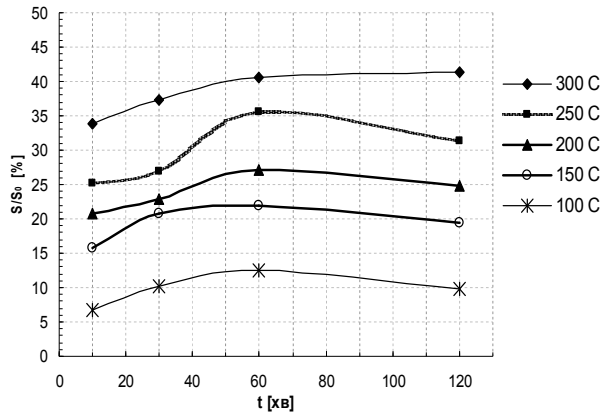

Рисунок 1 - Залежність питомої електропровідності (п.е.) у відсотках відносно п.е. об'ємного срібла від часу спікання при різних температурах обробки для колоїдів із ваговим вмістом срібла 36,6%.

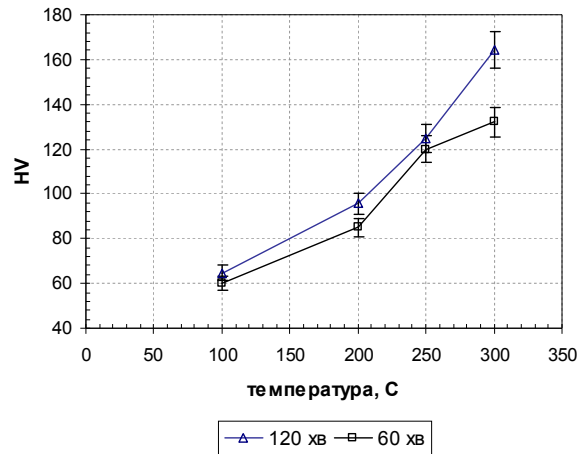

Рисунок 2 - Зміна мікротвердості срібних шарів в залежності від температури спікання.

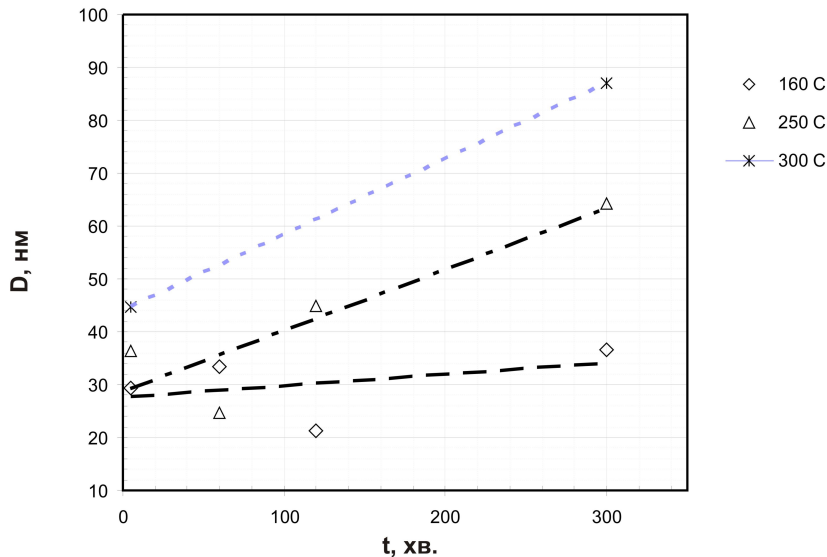

Рисунок 3 - Залежність розміру кристаліта від часу спікання (у хв.) при температурах 160, 250 і 300 °С.

Відомий аналітичний опис питомого опору полікристалічної плівки в рамках моделі Mayadas-Shatzkes [3], згідно якого відношення питомих опорів спрощено записується [4]: $\rho_0 = \rho_{cryst} \frac{l_{cryst}}{l_0}$, де ρ_0 , ρ_{cryst} – питомий опір

монокристалу і полікристалічної плівки; l_0 , l_{cryst} – довжини вільного пробігу електрона у моно- і полікристалі. Прийmemo для срібла $l_0=45$ нм [5]. Тоді для плівок нанокристалічного срібла розрахуємо довжину вільного пробігу електрона (табл.1):

Використовуючи коефіцієнт розсіювання електронів (r) при перетинанні границь розділу кристалітів, можна записати відношення для зміни питомого опору [2]: $\ln\left(\frac{\rho_{cryst}}{\rho_0}\right) = \frac{l_0}{\langle D \rangle} \ln\left(\frac{1}{r}\right)$, де $\langle D \rangle$ - середній розмір кристаліту. Звідси розраховано коефіцієнт розсіювання електронів для нашого випадку (табл.1). Дані результати говорять про значну роль ефекту зернограничного розсіювання у підвищенні питомого опору товстих плівок нанокристалічного срібла, сформованих методом спіканням наночастинок срібла.

Табл.1.

$T_{\text{спікання}}$, °C	$t_{\text{спікання}}$, хв.	$\langle \rho_{cryst} \rangle$, мкОм·см	l_{cryst} , нм	r , -
250	60	4.52	15.93	0.44
250	120	5.13	14.03	0.337
300	60	4.13	17.43	0.327
300	120	3.96	18.18	0.288

У підсумку треба зазначити, що процес спікання і росту зерна супроводжується підвищенням питомої електропровідності та мікротвердості нанокристалічної плівки срібла. Одним з механізмів росту зерна при витримуванні зразків протягом $t > 5$ хв. в печі є міжзеренна дифузія. Однак первинне утворення кристалітів розмірами 30–50 нм при часі обробки $t < 5$ хв. носить стрибкоподібний характер і пов’язується із коалесценцією наночастинок срібла внаслідок розмірного ефекту плавлення [6]. Володіючи питомою електропровідністю на рівні 40% від питомої електропровідності масивного срібла, досліджувані плівки можуть ефективно використовуватись в якості струмопровідних покриттів і доріжок мініатюрних друкованих плат.

1. Р. Лесюк, Я. Бобицький, В. Їллек, В.К. Савчук, Б.К. Котлярчук, *Матеріали ІХ міжнародної науково-практичної конференції CIET-2008*, (Одеса, Україна, 2008), с. 111.
2. R. Lesyuk, W. Jillek, Y. Bobitski, B. Kotlyarchuk, *Microelectronic Engineering* **88**, 318 (2011).
3. A.F. Mayadas, M. Shatzkes, *Phys. Rev. B* **1**, 1382 (1970).
4. А.И. Гусев, *Наноматериалы, наноструктуры, нанотехнологии* (Физматлит, Москва, 2005), с. 339.
5. В.Ф. Киселев, С.Н. Козлов, А.В. Зотеев, *Основы физики поверхности твердого тела* (Москва, 1999), с. 48.
6. T. Castro, R. Reifenberger, *Physical Review B* **42**, 8548 (1990).